

GROEN

vakblad voor ruimte
in stad en landschap

65e jaargang - APRIL 2009 - Nr. 4

Fort Asperen: voorbeeldproject Hollandse Waterlinie	6
35 kilometer natuur(vriende)lijke oevers voor de Maas	18
Houtwalnetwerken in de Noordelijke Friese Wouden	30
Een bomenplan voor een eilandgevoel	42

Peter van Assche
bureau SLA - architectuur
en stedenbouw

Voorbeeldproject in de Nieuwe Hollan

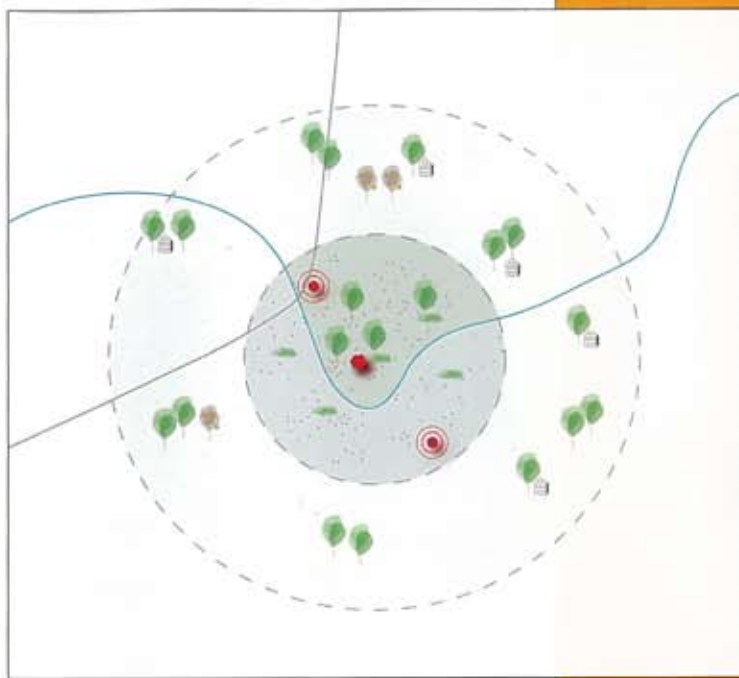
Nederland ligt laag. Grote delen van ons land bestaan bij de gratie van een complex van dijken en het nooit aflatende werk van gemalen. Het is voor een buitenlandse bezoeker wel eens slecht voor te stellen: als in Nederland de stroom uitvalt, is de kans groot dat een groot deel van het land onder water komt te staan.

Zo gezien is water een natuurlijke vijand van Nederland, en het lijkt alsof er pas de laatste decennia meer aandacht is voor een constructieve dialoog met onze natte ondergrond. Het leger had echter al eeuwenlang in de gaten dat water in tijden van vijandelijke dreiging een nuttige bondgenoot kan zijn. Het principe van inundatie, het laten onderlopen van polderland, is simpel: zorg ervoor dat het waterpeil zo hoog is dat vijandelijke legers er niet doorheen kunnen lopen of rijden, maar niet zo hoog dat gebruik kan worden gemaakt van boten. De hoeveelheid oppervlaktewater werd vergroot door het doorsteken van dijken en, vanaf eind 18e eeuw, het openzetten van speciaal voor dit doel gemaakte inundatiesluizen. Ongecontroleerde inundaties verliepen soms desastreus. In 1583 werden ten tijde van de Tachtigjarige Oorlog de dijken

In het schetsontwerp voor het Lingekwartier zijn vier typische locaties uitgewerkt. Hier te zien is de omgeving van Fort Asperen. Fruitteelt wordt hier gecombineerd met kunst en recreatie (bureau SLAIP2 landschapsarchitecten).

Het masterplan voor Fort Asperen herstelt de rondgang met daaraan nieuwe paviljoens. De paviljoens refereren in maat en schaal aan het historische grondlichaam met hun traversen (bureau SLA/bunkerQ).

De ontwikkelingsstrategie voor het Lingekwartier in een simpel diagram. Te zien zijn de twee cirkels van regio, de fruitbomen, de twee forten Asperen en Nieuwe Steeg, de natte natuur en de landschapsversterkende bebouwing (bureau SLAIP2 landschapsarchitecten).

dse Waterlinie

rondom Cadzand en Biervliet doorgestoken. Een aantal dorpen verdween voorgoed in de golven en tal van nieuwe zeegeulen ontstonden, die kilometers diep het binnenland indrongen.

Als nationaal project werd het concept van de waterlinie opgepakt vanaf 1815, na de val van Napoleon. De eerder bedachte linie schuift westwaarts op. Op plaatsen waar inundatie niet mogelijk is, of op plaatsen waar wegen de linie doorkruisen, bouwt men forten. De omgeving van deze vestingwerken kent strikte bebouwingsregels, vastgelegd in de Kringenwet van 1853. Het systeem, vanaf 1871 de Nieuwe Hollandse Waterlinie genoemd, vormt de ruggengraat van de Nederlandse defensie. Tot 1963 is de waterlinie volledig in handen van de krijgsmacht. Daarna wordt de Kringenwet definitief op-

gedoekt en gaan de forten geleidelijk over in andere handen. Vanaf dit moment leidt de waterlinie een slapend bestaan.

LANDSCHAPPELIJKE IMPACT VAN DE NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Stelt u zich eens voor. De overheid bedenkt dat Nederland in het midden van het land een groene buffer nodig heeft, en dicteert een groene zoom vanaf het IJsselmeer tot en met de Biesbosch met daarin een vijftigtal grote en kleine complexen die kunnen worden gebruikt voor educatie, cultuur, wonen en kleinschalige bedrijvigheid. In het weidse en open landschap, dat soms vele kilometers breed is, mag niet worden gebouwd. Zonder twijfel zou dit ambitieuze plan stuiten op brede maatschappelijk inspraak, kosten- en batenanalyses, voor- en tegen-

A WIDER VIEW ON CULTURAL LANDSCAPES IN EUROPE (3)

In Groen januari vertelde Steven Delva in 'Landschap als laatste getuige' over zijn plannen met 'het grootste slagveld van Europa: leper en zijn leperboog'. In Groen februari lieten Berno Strootman en Jaap van den Bout de plannen zien voor de aanleg van een nieuw meer ten zuiden van het voormalige eiland Wieringen.

Een indruk van Fort Asperen na restauratie. Het daklandschap wordt overdekt en is toegankelijk voor publiek (bureau SLA/bunkerQ).

standers en halfzachte compromisbewegingen. Toch is dit in grote lijnen de situatie die we nu aantreffen. Lang heeft de Kringenwet uitbreiding van steden en dorpen voorkomen. Na 1963 wordt er monjesmaat gebouwd in de open gebieden, maar nog altijd zijn de inundatievelden en de forten als een grotendeels ononderbroken lint in het landschap aanwijsbaar.

RUIMTELIJKE OPGAVE VOOR DE NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Het probleem van het waterlinielandschap is dat het in zekere zin een virtueel landschap is. De

waterplas is alleen in tijden van oorlog zichtbaar. In vreedetijd staat er geen hek omheen, is de samenhang tussen de verschillende inundatievelden voor een niet-geschoolde waarnemer slecht zichtbaar en liggen de forten (om militair voor de hand liggende redenen) verborgen in het landschap. De gewaarwording van het unieke karakter van het militair landschappelijke stelsel begon in 1986. Fort Asperen organiseerde de succesvolle tentoonstelling 'De Hollandse Waterlinie' en publiceerde het gelijknamige boek onder redactie van Hans en Jan Brand. In 1999 mondde de nieuwe aandacht voor cultuurhistorie uit in de Nota Belvedere. On-

Fort Asperen (bureau SLA).

Om het dak te repareren werd het grondlichaam van het torenfort verwijderd. Tot ieders verrassing kwam een imposant daklandschap tevoorschijn. De idee is om het dak open te houden, en toegankelijk te maken voor educatieve doeleinden (foto: Arie de Leeuw).

der het adagium 'behoud door ontwikkeling' werd de intentie uitgesproken om cultuurhistorie als volwaardig instrument bij de inrichting van Nederland te betrekken. De waterlinie werd aangewezen als Nationaal Project en planologisch verankerd als een van de twintig Nationale Landschappen in de Nota Ruimte. Op 12 december 2008 kende de ministerraad 35 miljoen euro uit rijksmiddelen toe voor het herkenbaar en beleefbaar maken van de linie. Door de provincies Utrecht en Gelderland is dit bedrag verdubbeld tot een totaal van 70 miljoen euro. Met dit geld worden een aantal forten opgeknapt en wordt de linie op verschillende plaatsen

herkenbaar ingebed in het landschap.

TOEKOMSTVISIE FORT ASPEREN

Stichting Fort Asperen, de aanjager van het liniebewustzijn, begon al in 2003 met het nadenken over de toekomst van haar fort en het omringende landschap. Geconfronteerd met de bouwkundig slechte staat van het fortgebouw stelde de stichting zich de vraag wat de betekenis van een eventuele restauratie zou kunnen zijn in een grotere context. Duidelijk was dat het fort dienst zou gaan doen als kunstfort. Onduidelijk was hoe een restauratie zich zou verhouden tot de inrichting van het forteiland

Fort Asperen is beroemd om zijn kunstmanifestaties. Hier opent staatssecretaris Medy van der Laan de tentoonstelling "Fort Asperen Ark, A Peter Greenaway Flood Warning" (foto: Luuk van der Lee).

en hoe het eiland zich zou gaan manifesteren binnen de context van het grotere verdedigingsstelsel. In 2004 werd na een selectie de opdracht voor het maken van toekomstvisie gegeven aan bureau SLA uit Amsterdam. Het bureau werkte hiervoor samen met MOA Advies, architectenbureau Dill, P2 landschapsarchitecten en RAAP adviesbureau.

De toekomstvisie van bureau SLA is opgedeeld in drie opeenvolgende fasen: Kunsteiland, Linge Acces en Cultuurpark. Het fort, het eiland, de taveerne en de bunkers fungeren als dragers voor de kunstmanifestaties in de eerste fase: het Kunsteiland. Lo-

pend over de brug kom je op het fort in een andere wereld, een wereld die in het teken staat van kunst. Er komt een rondgang over het eiland en aarden wallen worden gebruikt voor de inrichting van het terras en uitbreiding en herinrichting van de taveerne. In de volgende fase, het Linge Acces, maakt Fort Asperen onderdeel uit van een cultuurhistorisch stadspark. Het fort is immers geen op zichzelf staande identiteit, maar maakt deel uit van een groter verdedigingswerk bestaande uit een stelsel van vier waaierluizen en de twee eilanden. Rondom de Linge ontstaat een nieuw stadspark, met mogelijkheden voor educatie, openluchtmanifestaties,

Blik over het Linge-kwartier landschap vanaf Fort Nieuwe Steeg (bureau SLA).

uitbreiding van muziekmanifestaties en toneel.

De drie componenten natuur, cultuurhistorie en kunst zijn optimaal met elkaar in evenwicht in de fase Cultuurpark. Het wandelpark kent routes door boomgaarden, grasvelden en dijken en wordt gebruikt als educatiepark of als beeldenroute. Cultuurhistorie is de drager. De schaal van het cultuurpark maakt het mogelijk dat bezoek aan Asperen een dag- of weekendactiviteit wordt. In het park worden houten paviljoens geplaatst, die recreatieve of educatieve functies huisvesten.

HET LINGEKWARTIER

De spin-off van de toekomstvisie voor Fort Asperen was enorm. De derde fase - het cultuurpark - was in eerste instantie gedacht als doorkijkje naar mogelijkheden voor de verre toekomst. Maar juist deze fase werd door de omliggende gemeenten naar voren gehaald en verder ontwikkeld onder de naam Lingekwartier. De economische dragers van het gebied, fruitteelt en melkveehouderij, staan onder druk. Er wordt hard gezocht naar nieuwe hoeders van het landschap en daarmee naar een nieuwe ontwikkelingsstrategie om zowel de landschappelijke als de economische vitaliteit van het gebied te borgen.

De ontwikkelingsstrategie van bureau SLA en P2 landschapsarchitecten valt kortweg uiteen in twee cirkels van regie. De binnenste cirkel (de forten en het tussenliggende landschap) vraagt om investering in de aanwezige waterlinieobjecten en het landschap (schootsvelden, inundatiekommen, robuuste en toegankelijke natuur), waardoor het gebied voor recreatie en toerisme interessant worden. In een tweede, bredere, cirkel is naast investering in het landschap de ontwikkeling van landschapsversterkende bebouwing goed mogelijk. Landschapsversterkende bebouwing biedt kansen voor verbetering van bestaande kwaliteiten als openheid en rust. Het uitwerkingsplan wordt momenteel opgesteld onder leiding van de Dienst Landelijk Gebied in Arnhem. Het Lingekwartier is een van de drie projecten waarvoor de eerder genoemde 70 miljoen euro is gereserveerd.

RESTAURATIE FORT ASPEREN

De realisatie van het Lingekwartier, de fase drie van de toekomstvisie, is een complex proces waarin overheden op lokaal, provinciaal en landelijk niveau vlijtig met elkaar samenwerken. Verdere uitwerking van de eerste fase van de toekomstvisie, realisatie van het kunstfort, werd weer opgepakt door Fort Asperen zelf. Bureau SLA stelde met bun-

In de tweede fase van de toekomstvisie, het Lingecaces, wordt rond het fort een klein stadspark gerealiseerd. De militaire stelsel van eilanden en waaierluizen is weer als eenheid beleefbaar (bureau SLA/P2 landschapsarchitecten).

kerQ een masterplan op waarin de rondgang op ciland wordt aangevuld met paviljoens die in positie en schaal refereren aan de traversen van het oorspronkelijke grondlichaam. In deze paviljoens worden functies gerealiseerd die het kunstfort ondersteunen: een restaurant, ateliers, repetitieruimten, een vleermuishotel of een kleine theaterzaal. De lekkages van de afgelopen tientallen jaren hebben van het fort een natte ellende gemaakt. Met de ingenieurs van Arup in Londen en Amsterdam is een systeem ontwikkeld om het 'zelfhelend vermogen' van het fort aan te spreken. Door middel van een slim, duurzaam en energiezuinig klimaatstelsel wordt de lucht in het fort zodanig gestuurd dat zowel vleermuizen als mensen er plezierig kunnen verblijven. Het fort wordt op deze manier op een constante relatieve luchtvochtigheid gehouden, zodat de bakstenen massa langzaam haar opgeslagen vocht kan afgeven.

DE NIEUWERE HOLLANDSE WATERLINIE

Stapje voor stapje wordt de linie weer herkenbaar en beleefbaar. Het goede aan de omgang met de waterlinie is dat niet wordt geprobeerd het landschap of de fortificaties te restaureren om het restaureren zelf. In bijna alle projecten, of ze nu groot zijn of klein, wordt het linielandschap gezien als een kwaliteit die ruimtelijke ontwikkelingen kan ondersteunen en sturen. In het Lingekwartier zien we dit door actief nieuwe dragers te genereren voor het landschap. Op lokaal niveau zien we dit bij Kunstfort Asperen. Zij zijn als geen ander in staat om kunst en educatie in verbinding te brengen met landschap en cultuurhistorie. De projecten die vanuit dit fort worden geïnitieerd hebben laten zien ruimtelijke consequenties op nationaal niveau te hebben.

Het nieuwe landschap voor het Lingekwartier gevisualiseerd. Links loopt de Lingedijk, in het midden bevinden zich de natte uiterwaarden met af en toe een houten paviljoen (bureau SLA/P2 landschapsarchitecten).

Zodra in februari of maart de eerste zonnestrallen de bodem verwarmen, kun je alweer vlinders tegenkomen. De kans is groot dat de eerste vlinder die je in het voorjaar ziet, een citroenvlinder is. Deze felgele vlinder is namelijk één van de weinige soorten die niet als ei, rups of pop, maar als vlinder overwintert. Dat doet hij op een geheel eigen manier.

Citroenvlinder: met anti-vries de winter door

Een boswandeling in het vroege voorjaar is bijna een garantie op het zien van citroenvlinders. Meestal zie je ze al van verre: een gele of geelwitte gedaante fladdert tussen de bomen over de bosbodem. Het is die bosbodem waaruit de vlinders tevoorschijn zijn gekomen. Enkele maanden eerder zijn ze tussen bladeren en takken gekropen. Nu de zon de aarde weer verwarmt, komen ze tevoorschijn en gaan op zoek naar een partner. Deze vlinders leven vaak al sinds de zomer van het voorgaande jaar en hebben tot nu toe een celibatair leven geleid. Nu verwarmt de zon de gemoederen!

Wanneer het felgele mannetje een geelwit vrouwtje ontmoet dat paringsbereid is, vindt een opvallende paringsdans plaats. Beide vlinders vliegen dan samen een stukje achteruit. Het vrouwtje zet daarna haar af eitjes op de bladeren sporkehout

of wegedoorn. Van half april tot eind juni leven de rupsen van de bladeren, waarop ze door hun lichtgroene kleur nauwelijks vindbaar zijn. Ook de pop is lichtgroen en hangt met een zogenaamde gordel aan de onderkant van een blad of aan een lagere plant in de buurt. Vanaf juli komt de nieuwe generatie vlinders uit de pop.

ANTI-VRIES

Citroenvlinders overwinteren niet binnenshuis, zoals veel andere vlinderoverwinteraars (bijvoorbeeld dagpauwoog en kleine vos) doen. Ze overleven de barre vrieskou geheel op eigen kracht. Wanneer het kouder wordt maakt het vlinderlijf als vanzelf speciale eiwitten aan, waardoor de vlinder niet kan bevriezen. Een soort anti-vries dus.

De Vlinderstichting is een natuurbeschermingsorganisatie die zich sterk maakt voor het behoud en herstel van vlinders en libellen in Nederland en Europa. Meer informatie? Kijk dan op www.vlinderstichting.nl of www.vlindernet.nl.